

**Державна політики радянської влади на Україні
щодо реабілітації громадян у західних областях у 1950-х рр.**

Місінкевич Л. Л. д. і. н., доцент
Хмельницький університет управління та права

У статті досліджується діяльність партійних організацій, органів державної влади щодо недоцільності повернення репресованих та висланих громадян із Західної України на місця постійного проживання. Аналізується робота Комісії ЦК КПУ та місцевих партійних комісій західних областей УРСР, діяльність правоохоронних органів республіки.

Ключові слова: депортація, репресії, реабілітація, спецпоселенці, оунівці, націоналістичне підпілля, кримінальна відповідальність, паспортизація.

В статье исследуется деятельность партийных организаций, органов государственной власти о нецелесообразности возвращения репрессированных и депортированных граждан Западной Украины на места постоянного жительства. Анализируется работа Комиссии ЦК КПУ и местных партийных комиссий западных областей УССР, деятельность правоохранительных органов республики.

Ключевые слова: депортация, репрессии, реабилитация, спецпоселенцы, оуновцы, националистическое подполье, криминальная ответственность, паспортизация.

Misinkevich L. L. THE STATE POLICY OF THE SOVIET GOVERNMENT IN UKRAINE ACCORDING TO THE REHABILITATION IN THE WESTERN REGIONS IN 1950

The activity of the Party organizations the organs of State authority is investigated in this article, about inexpediency returning (home-coming) repressive and deportative citizens of the Western Ukraine to the place of permanent residence . It has been analyzed the work of Commission Party of Ukraine and the local party Commissions of the western regions of Ukraine, and the activity Organs of Law and Force in Republic.

The key words: deportation, repression, rehabilitation, special settlers, national secret organization, UNO (Ukrainian, Nationalist Organization) criminal responsibility, a passport system.

Із встановленням у вересні 1939 р. військового контролю над територією Західної України радянське керівництво започаткувало заходи, направлені на формування волевиявлення місцевого населення щодо входження до складу СРСР. Реалізація цих завдань після двадцятирічного панування польської влади була сприйнята народними масами з ентузіазмом. Проголошена декларація Народними зборами Західної України сприяла

включенню західноукраїнських земель до складу Союзу РСР із з'єднанням з Українською РСР та поширенням на їх території чинного законодавства Радянського Союзу й УРСР.

Радянізація регіону запроваджувала соціально-економічні перетворення, які розпочалися з конфіскації поміщицьких земель, націоналізації банків, промисловості, запровадження нового адміністративно-територіального устрою. Відбувалося впровадження нових, раніше не відомих форм організації праці в аграрному секторі, велика увага приділялася охороні здоров'я, вирішенню освітніх та культурних проблем.

У міру формування репресивно-каральної системи на Західній Україні ширилися масові арешти, депортації службовців колишнього державного апарату та правоохоронних органів, функціонерів різних політичних партій і організацій, поміщиків і осадників, великих і малих власників-промисловців. Органи НКВС депортували на схід не окремих осіб, а цілі соціальні верстви, ведучи боротьбу з «буржуазним націоналізмом». За оцінкою С. Кульчицького та М. Котляра, репресивно-каральна система депортувала із Західної України приблизно 10 відсотків населення, висилаючи всіх, хто «міг би» чинити опір новим порядкам [1, с. 372].

Відкрита співпраця ОУН з окупаційною німецько-фашистською владою в ході Великої Вітчизняної війни у міру звільнення українських земель переходила на нелегальну діяльність, про що свідчать таємні документи державних установ Третього рейху: «... вся нелегальна діяльність бандерівської групи ОУН є не що інше, як боротьба виключно проти більшовизму ... У німецькому народі вона вбачає єдиного партнера, на якого можливо покласти в боротьбі проти більшовизму з надією на успіх» [2].

Після вигнання німецьких загарбників з української землі карально-репресивні органи запрацювали з новою силою, депортуючи оунівське підпілля та їх прибічників [3, с. 47]. На початок 1954 р., за даними МВС СРСР, на спецпоселенні перебували 2 млн. 720 072 особи [4, с. 99 – 102, с. 226 – 227]. З України цю категорію представляли 218 143 спецпереселенці

[5, с. 99 – 101], серед яких вихідці із західних областей склали 175 065 осіб, або 6,4 відсотки від загальної кількості спецпоселенців [6, с. 210].

Метою зазначеної статті є спроба проаналізувати нормативні акти вищого політичного керівництва СРСР, УРСР, практику діяльності правоохоронних органів з реабілітації жертв масових репресій оунівського підпілля в 1950-х роках на Західній Україні.

Означена тема дослідження має свої перспективи, оскільки дає можливість з'ясувати місце і роль політичних репресій у формуванні та функціонуванні радянської тоталітарної системи, проаналізувати розвиток реабілітаційних процесів, відстежити особливості правового регулювання реабілітації жертв політичних репресій у західних областях України.

У сучасних наукових публікаціях проблеми реабілітації репресованих спецпоселенців та депортованих народів, відновлення їхніх прав, повернення їх у місця постійного проживання та облаштування вивчали М. Бугай [7], В. Баран [8], О. Бажан, Ю. Данилюк [9], В. Земсков [10]. У наукових розробках висвітлювалися порушення конституційних прав та гарантій громадян, виходячи із обвинувальних матеріалів примусового виселення.

Після смерті Й. Сталіна новосформоване «колективне керівництво», яке складалося з найближчого його оточення, прагнуло позбутися смертельної загрози – зупинити маховик репресій, відійти від тоталітарних засад державного управління.

Починаючи з квітня 1953 р., розпочався перегляд справ репресованих другої половини 1940-х – початку 1950-х рр. Започатковуючи цю роботу, Міністерство внутрішніх справ запропонувало обмежити дії Особливої наради при МВС СРСР, як позасудового органу, який виносив звинувачувальні міри покарання аж до розстрілу, висилаючи із Литовської, Латвійської, Естонської РСР і західних областей України учасників національного підпілля [11, с. 160 – 161]. Для розвитку зазначених подій 1 вересня 1953 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про

скасування Особливої наради при Міністерстві внутрішніх справ Союзу РСР» [12, с. 69 – 70].

Започатковуючи реабілітаційні заходи, 15 січня 1954 р. формується комісія з п'яти осіб, очолювана К. Є. Ворошиловим, для внесення пропозицій щодо звільнення окремих категорій спецпоселенців, зняття з них деяких правових обмежень [12, с. 390]. За результатами її роботи приймається Постанова Ради Міністрів СРСР від 13 липня 1954 р. «Про зняття деяких обмежень у правовому становищі спец поселенців», Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про відміну Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 листопада 1948 р. «Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов'язкового й постійного поселення осіб, виселених у віддалені райони Радянського Союзу в період Вітчизняної Війни» та наказ міністра внутрішніх справ СРСР «Про зняття деяких обмежень у правовому становищі спец поселенців» [12, с. 158 – 162], де визначені механізми пом'якшення правового становища спецпоселенців, послаблення режиму їхнього утримання, створення кращих умов побутово-культурного обслуговування, залучення їх до суспільного життя.

Перші звільнення з місць ув'язнення репресованих із Західної України були проведені в 1954 – 1955 рр. За цей час у західні області УРСР прибуло 15 269 осіб. Зокрема у Волинську область повернулося 2 230 осіб, Дрогобицьку – 2 471, Львівську – 2 632, Рівненську – 2 047, Станіславську – 2 204, Тернопільську – 2 748 та Чернівецьку – 946 осіб [13, арк. 414]. Серед звільнених з місць позбавлення волі 4 562 особи відбували покарання за належність до організації українських буржуазних націоналістів [14, арк. 370].

Звільнення з місць ув'язнення здійснювали судові органи за поданням адміністрацій таборів і колоній МВС, відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР, наказу МВС СРСР і Генерального прокурора СРСР „Про звільнення із заслання на поселення осіб, засуджених за контрреволюційні злочини до позбавлення волі строком до 5 років" за № 00350/76сс [12, с. 114 – 115]. Нормативно-правові документи надавали право на дострокове та умовно-

дострокове звільнення з місць ув'язнення за ухвалами військових трибуналів і рішеннями Центральної комісії при перегляді кримінальних справ спеціальної підсудності, а також у зв'язку з відбуттям строків покарання.

Судові органи та адміністрація пенітенціарних установ, звільняючи засуджених, порушили Указ Президії Верховної Ради СРСР від 11 березня 1952 р. «Про направлення на спецпоселення осіб, що відбули строк покарання, члени сімей яких перебувають на спец поселенні» та Постанову Ради Міністрів СРСР від 5 липня 1954 р. «Про зняття деяких обмежень у правовому становищі спец переселенців» у частині додатку, в якому були визначенні категорії спецпоселенців, на які не поширювалися дії постанови [15, с. 263 – 264].

До західних областей України повернулося 535 колишніх активних оунівців, сім'ї яких були на спецпоселенні. Це сприяло надходженню в радянські органи заяв від членів сімей цих осіб із проханням повернути їх зі спецпоселення. Одночасно у західні області повернулися понад 5 тисяч осіб, засуджених за особливо небезпечні державні злочини, і частина з них після відбуття покарання також підлягала направленню на спецпоселення [16, арк. 370 – 371].

Населення західних областей УРСР позитивно ставилося до повернення з місць ув'язнення та заслання на місця постійного проживання тих учасників ОУН і їх пособників, які після відбуття покарання або дострокового звільнення одразу включалися в трудову діяльність. Так, на Тернопільщині 11 осіб, достроково звільнених з місць позбавлення волі, після повернення почали працювати вчителями шкіл [17, арк. 148 – 151]. У Букачевському районі 84 особи, а у Бурштинському – 18 осіб (Станіславської, нині Івано-Франківської, області), які прибули з місць позбавлення волі та спецпоселення, одразу разом із сім'ями приступили до роботи в колективних господарствах, не будучи членами цих колгоспів [18, арк. 213].

Серед звільнених були особи, які, повернувшись на постійне місце проживання, ухилялися від роботи і продовжували антирадянську діяльність, погрожуючи місцевим активістам та особам, які раніше допомагали викривати їхні злочинні дії. Владні структури та правоохоронні органи цю категорією осіб фактично залишили поза увагою. Незважаючи на те, що звільнення з місць ув'язнення розпочалося у 1954 р., впродовж півторарічного періоду не вживалося заходів щодо обліку звільнених та залучення їх до громадсько корисної праці. Лише реєструвалися факти антирадянських проявів та погроз з боку націоналістів [19, арк. 76].

Зазначимо, що учасники націоналістичного підпілля, які поверталися з місць ув'язнення, не відмовлялися від своїх націоналістичних поглядів і шляхом погроз, хуліганських дій, нанесення побоїв, підпалів, розкрадання громадського та державного майна намагалися залякати населення, знизити його активність у громадському житті, підірвати трудову дисципліну колгоспного сектору.

У матеріалах ЦК КП України зазначалося, що в цей час складається недоцільність повернення всіх раніше висланих осіб із західних областей УРСР, виходячи з тих обставин, що може ускладнитися обстановка в деяких селах при працевлаштуванні та забезпеченні житлом через те, що в будинках, які належали їм, розмістилися переселенці з Польщі, колгоспники, що постраждали від бандитських формувань, та адміністративні й культурно-освітні заклади.

Поряд із проблемами житлового характеру в західному регіоні відчувався великий надлишок працездатного населення. Так, у Львівській області на одного працездатного колгоспника припадало 1,4 – 1,8 га землі, а в таких областях, як Дрогобицька та Станіславська, й того менше [20, арк. 18]. Вирішуючи питання працевлаштування в регіоні, Рада Міністрів УРСР декілька років підряд проводила роботу з переселення частини населення із західних областей України в інші республіки СРСР, де відчувався дефіцит

робочої сили. З кожного галицького села виїжджали по 10 – 15 сімей до східної України [21, с. 338].

Враховуючи побажання обласних партійних комітетів західних областей, ЦК КП України в липні 1955 р. звернувся з листом до ЦК КПРС, в якому були викладені пропозиції Генеральному прокурору СРСР, міністру юстиції СРСР та Голові Верховного Суду СРСР щодо вжиття заходів покращення роботи органів прокуратури та судових органів при перегляді кримінальних справ на осіб, які були засуджені за контрреволюційні злочини, а також судового розгляду справ дострокового та умовно-дострокового звільнення зазначених категорій осіб із місць позбавлення волі.

Реабілітація українських націоналістів проходила надзвичайно важко через їхні неприховані антирадянські настрої. В оперативних матеріалах УКДБ зазначалося, що більшість спецпоселенців-українців відособлювалось від місцевого населення. Мали місце факти побиття націоналістами українських юнаків за використання російської мови. Дружні стосунки, а тим більше шлюб із представником російської національності засуджувалися.

Звільнення із спецпоселень та реабілітаційні заходи проходили на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 10 березня 1956 р. «Про відміну Указу Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р. «Про направлення особливо небезпечних державних злочинців після відбуття покарання в заслання на поселення у віддалені регіони СРСР» [22, с. 5 – 26]. Звільнення від заслання на поселення відбувалося за наявності регламентуючих постанов та рішень. Так, Рада Міністрів СРСР 15 травня 1956 р. прийняла Постанову за № 644-376с «Про зняття обмеження на спецпоселення із сімей українських та білоруських націоналістів, звільнених із заслання на поселення», в якій зазначалося: «... зняти обмеження щодо спецпоселення і звільнити з-під адміністративного нагляду органів Міністерства внутрішніх справ СРСР членів сімей українських і білоруських націоналістів, звільнених із заслання на поселення відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 10 березня 1956 р. Встановити, що зняття

обмежень на поселення осіб не призведе до повернення їхнього майна, конфіскованого при висланні» [23, арк. 339].

На виконання цієї постанови міністр внутрішніх справ СРСР Н. П. Дудоров 21 травня 1956 р. видав наказ, який передбачав у тримісячний строк зняти обмеження зі спецпоселенців і звільнити з-під адміністративного нагляду органів МВС сім'ї українських і білоруських націоналістів. Звільнення оформлялося висновками МВС-УМВС за місцем перебування на поселенні та оголошувалося під розписку.

Наказ зобов'язував міністрів внутрішніх справ республік, начальників УМВС країв та областей, під наглядом яких перебували звільнені із заслання на поселення, встановити за матеріалами особових облікових справ місце проживання їхніх сімей. У випадку відсутності в облікових справах таких відомостей ставилася вимога направити в УМВС західних областей України списки звільнених із заслання з подачею відомостей про перебування та склад їхніх сімей. Правоохоронні органи західних областей зобов'язувалися провести своєчасну звірку отриманих списків з представленням інформації в МВС-УМВС за місцем їхнього спецпоселення. Одночасно пропонувалося припинити провадження слідчих справ щодо втеч та агентурно-розшукових справ на втікачів із місць позбавлення волі та осіб, які підпадали під зняття з обліку спецпоселень відповідно до прийнятої постанови Ради Міністрів СРСР від 15 травня 1956 р. [23, арк. 338 – 339].

Означений наказ вимагав від міністрів внутрішніх справ республік, начальників УМВС країв та областей, де перебували на обліку сім'ї спецпоселенців, зняти їх з обліку спецпоселення та направити в місця позбавлення волі повідомлення про те, що, відбувши покарання, вони не залишаються на спецпоселенні.

Започатковуючи звільнення репресованих із заслання, керівництво партійно-державних та правоохоронних органів вважало недоречним обмежувати в'їзд звільнених оунівців на територію Західної України та утримування членів їхніх сімей у місцях спецпоселення. За їхніми

переконаваннями, повернення цієї категорії репресованих не впливатиме негативно на суспільно-політичну та криміногенну ситуацію в регіоні.

Іншої думки було керівництво УРСР щодо цього контингенту реабілітованих. Воно вважало небажаним повернення у західні області України раніше засуджених учасників націоналістичних організацій, адже за дев'ять місяців 1956 р. у західних областях УРСР було зареєстровано 450 різних злочинних проявів, з них – близько 200 випадків погроз свідкам та активу, які брали участь у викритті національного підпілля [24, арк. 61].

За цих обставин місцеве населення насторожено ставилося до повернення репресованих осіб з ув'язнення на місця постійного проживання. Особливо негативна реакція була до звільнених оунівців у тій місцевості, де вони безпосередньо здійснювали злочини. Були випадки, коли амністованих виганяли із сіл, погрожуючи помстою за вбивства родичів та близьких. До прикладу, коли в село Попівці Кременецького району Тернопільської області достроково повернувся з ув'язнення оунівець Волинець, який брав участь у вбивстві зятя і дочки голови колгоспу Валевчука, останній заявив, що він уб'є Волинця. Оунівець на таку заяву відповів: «Валевчук прав, я на його місці вчинив би так само, можливо, ще жорстокіше». Наступного дня він виїхав із села [25, арк. 46]. Аналогічно вчинив амністований оунівець Петрикей із села Корость Степаненського району Рівненської області, почувши погрози помсти односельчан за вбивства їхніх родичів [26, арк. 27].

Засуджені у свій час за контрреволюційні злочини представники націоналістичних угруповань, які достроково повернулися у місця попереднього проживання і, переконавшись у негативному ставленні до них односельчан, переселилися у міста та райцентри, не зустрічаючи при цьому особливих перешкод з боку місцевих органів влади та міліції. Як правило, в обласних центрах та містах обласного підпорядкування за два роки кількість амністованих учасників оунівського підпілля, які стали жителями цих міст, збільшилася у 4 – 8 разів, а у Львові – майже в 10 разів [27, арк. 45, 31].

Зважаючи на суспільно-політичну ситуацію у західних областях України, КДБ при Раді Міністрів УРСР та МВС УРСР внесли державним органам республіки пропозицію щодо запровадження обмеженого повернення в регіон з місць ув'язнення та спецпоселення реабілітованого націоналістичного контингенту. Ці дії пропонувалося розповсюдити на обласні центри: Дрогобич, Луцьк, Рівне, Тернопіль, Станіслав, Чернівці та Ужгород – за допомогою особливого паспортного режиму, передбаченого статтею 40 Положення про паспорт, затвердженого постановою Ради Міністрів Союзу РСР від 21 жовтня 1953 р. за № 2666-1124с [28]. У двомісячний строк планувалося провести вислання з міст осіб, які підпадали під дію зазначеної статті, а виконкомам міських рад депутатів трудящих було рекомендовано прийняти рішення про встановлення санітарних норм житлової площі на одну особу і в разі її відсутності заборонити прописку звільнених осіб.

Обмежуючи прописку, управління внутрішніх справ західних областей УРСР вишукували різні причини, аби анулювати її для амністованих, нехтуючи при цьому елементарними вимогами паспортного режиму. Наприклад, відміну прописки А. Д. Швеця, мешканця Львова, можна оцінити як головоплетство чиновників. У 1947 р. він, демобілізувавшись з Радянської армії, влаштувався працювати комірником у Львівській міськбудконторі. У 1953 р. після нестачі вапна на суму 1438 крб. він був засуджений до десяти років позбавлення волі. У кінці 1955 р. А. Д. Швець був звільнений. Повернувшись у Львів до сім'ї, він влаштувався працювати на бетонному заводі. У 1957 р. відділенням міліції м. Львова у нього була анульована прописка і запропоновано покинути місто на підставі незнятої судимості. За цих обставин Швець виїхав на роботу в місто Сталіно. Там розпочав клопотання перед Президією Верховної Ради УРСР про зняття судимості. У м. Львів повернувся лише після зняття судимості. Його прописка у квартирі, яку він отримав десять років тому, була безпідставно

відхилена. За цієї умови він вимушений був оформити фіктивну прописку в селі Лесиничі поблизу Львова і проживати зі своєю сім'єю [29, арк. 5].

Державним органам республіки пропонувалося передбачити в плані 1957 р. першочергове переселення у південні області тих сімей, які повернулися з місць ув'язнення і спецпоселення. Міністерствам радгоспів і сільського господарства УРСР, Запорізькому, Миколаївському, Херсонському, Одеському, Сталінському та Ворошиловградському облвиконкомам рекомендувалося розпочати будівництво житлових будинків у колгоспах та радгоспах для розселення реабілітованих сімей. Обкомам Компартії України та виконкомам Харківської, Дніпропетровської, Запорізької, Сталінської та Ворошиловградської областей спільно з промисловими міністерствами республіки встановлювалися ліміти щодо прийняття в четвертому кварталі 1956 р. 1400 сімей із числа осіб, які повернулися у західні області, з обов'язковим забезпеченням їх житлом за рахунок підприємств.

Поряд з цими заходами, прокурору УРСР Д. Панасюку та голові КДБ при Раді Міністрів УРСР В. Нікітченко пропонувалось провести перегляд кримінальних справ керівників та активних учасників українського підпілля, яких передчасно та безпідставно за рішенням судових органів звільнили від покарання, та внести протести про скасування таких рішень.

Враховуючи випадки погроз свідкам, які в минулому викривали злочинну діяльність засуджених осіб, що повернулися з ув'язнення та спецпоселення, правоохоронним органам дозволялося залучати останніх за їхні вчинки до відповідальності за чинним законодавством. Водночас Міністерству юстиції УРСР та Верховному Суду УРСР доручалася організація виїзних сесій з найбільш резонансних кримінальних справ за місцем здійснення злочину. У жовтні 1956 р. така виїзна сесія була проведена в Тернопільській області за справою Крамера, який здійснив вбивство секретаря сільської ради та завідуючого клубом і за звинуваченням Максимішина у нанесенні тілесних ушкоджень свідку Ласько.

До осіб, які прагнули дезорганізувати роботу колгоспів, проводили залякування населення, яке, боячись помсти з боку оунівців, не бажало давати свідчення щодо їхніх дій, було запропоновано застосовувати виключну міру, як до соціально небезпечних елементів за статтями 33 і 34 КК УРСР, що передбачали заслання та вислання за межі певної місцевості [30, арк. 32 – 37].

Значне зростання злочинних проявів та спроб антирадянської діяльності з боку амністованих українських націоналістів призвело до того, що 9 листопада 1956 р. був прийнятий Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про заборону колишнім керівникам і активним учасникам українського націоналістичного підпілля, які були засуджені і відбували покарання, повертатися в західні області Української РСР» [31, арк. 377]. Указ передбачав заборону колишнім керівникам і активним учасникам українського націоналістичного підпілля, які були засуджені за зраду Батьківщині, терористичні та диверсійні акти, а також особам, які були засуджені за бандитизм і відбули покарання, повертатися у Львівську, Тернопільську, Дрогобицьку, Станіславську, Волинську, Рівненську, Чернівецьку та Закарпатську області Української РСР. Поряд з цим зазначалося, що зазначені особи, які надалі самовільно повертатимуться в ці області, підлягатимуть за вироком суду заслання на строк до 5 років.

Розглядаючи судові справи щодо злочинів, які були скоєні колишніми націоналістами, суди вирішували питання про обрання як основної міри покарання, так і додаткової у вигляді заборони проживання на території західних областей Української РСР або обов'язкового поселення у віддалених місцевостях СРСР.

У громадсько-політичному та господарському житті міст і сіл західних областей УРСР склалися обставини, які вимагали конкретної уваги щодо розгляду кожної справи учасника націоналістичного підпілля, достроково звільненого з місць ув'язнення та заслання. З кожним місяцем кількість осіб,

звільнених з місць ув'язнення та спецпоселення, постійно зростала. І станом на 1 грудня 1956 р. їх повернулося в регіон понад 60 тисяч осіб [8, с. 128].

Починаючи з 1956 р. особи, які перебували у спецпоселеннях, активізували петиційну діяльність, що характеризувалася щомісячним надходженням по 2 – 3 тисячі заяв на адресу партійних, радянських та правоохоронних органів. У кожній з них обґрунтовувались прохання про повернення на попереднє місце проживання, виходячи з тих мотивів, що члени їхніх сімей, за які вони були вислані, відбули строки покарання або помилувані і повернулися до західних областей [32, арк. 76].

Для розгляду цих питань була сформована комісія ЦК КП України, до складу якої ввійшли М. Підгорний – другий секретар ЦК КП України (голова), М. Гречуха – заступник Голови Ради Міністрів УРСР, В. Нікітченко – голова КДБ при Раді Міністрів УРСР, О. Бровкін – заступник міністра внутрішніх справ УРСР, Д. Панасюк – прокурор УРСР, К. Москалець – голова УРРПС, М. Гурєєв – перший заступник Голови Ради Міністрів УРСР та В. Валуєв – заступник Голови Ради Міністрів УРСР. Архівні матеріали дають нам підстави стверджувати, що основне завдання комісії полягало не в організації реабілітаційних заходів, а в тому, щоб перешкодити поверненню у західний регіон «політично непевних елементів» [33, арк. 147].

Свою діяльність комісія ЦК КП України розпочала в січні 1957 р. утворенням у західних та Чернівецькій областях УРСР спеціальних місцевих комісій у складі першого заступника голови облвиконкому (голова комісії), начальників обласних управлінь КДБ та внутрішніх справ, обласного прокурора та голови обласного суду [34, арк. 77]. За їх поданням Президія Верховної Ради СРСР лише в січні скасувала рішення Комісії Президії Верховної Ради СРСР стосовно 73 активних учасників націоналістичного підпілля, які були достроково звільненні з місць позбавлення волі. П'ятдесят з них повернено в місця позбавлення волі для подальшого відбуття міри покарання, а 23 достроково звільненим особам було заборонено проживати в західних областях України. Поряд з цим 13 колишніх учасників оунівського

підпілля, які повернулися з місць позбавлення волі, притягнуто до кримінальної відповідальності за порушення Указу Президії Верховної Ради УРСР від 9 листопада 1956 р. [35, арк. 17]

За чотири місяці роботи місцеві комісії розглянули матеріали та сформували списки для переміщення 1 764 учасників оунівського підпілля та їхніх пособників. Серед них 370 осіб з Станіславської області, 309 – зі Львівської, 271 – із Дрогобицької, 215 – з Волинської, 214 – з Тернопільської та 128 осіб з Рівненської області [36, арк. 79].

Відкидаючи ідею примусової зміни місця проживання, 4480 учасників націоналістичного підпілля, які не намічалися на переміщення, вибули за межі західних областей УРСР [37, арк. 80].

Запроваджені заходи значно скоротили злочинні прояви з боку націоналістичних елементів із числа тих, які повернулися з місць позбавлення волі. Це сприяло тому, що раніше не працюючі почали працевлаштовуватися, більшість з них демонструвала добросовісне ставлення до праці. Означена тенденція позитивно позначилась на суспільно-політичній ситуації регіону, помітно зменшилась кількість антирадянських та антигромадських проявів, підвищилась трудова активність мас як у колгоспах, так і на підприємствах.

Проявляючи турботу про репресованих громадян, Президія Верховної Ради СРСР не залишалася байдужою до їхніх проблем. 28 березня 1958 р. був прийнятий Указ „Про зняття обмежень з деяких спецпоселенців”, який передбачав звільнення із спецпоселення осіб, обраних до складу профспілкових та комсомольських організацій, а також осіб, які були обрані до місцевих рад депутатів трудящих, та членів їх сімей, що були на їхньому утриманні. Під дію цього Указу підпали особи, яким на час виселення на поселення не виповнилося 16 років, адже на 1 січня 1958 р. під наглядом МВС СРСР перебувало 87 670 осіб, які були вислані в різний час із території західних областей УРСР [38, арк. 10].

Незважаючи на встановлену заборону, особи, які були зняті з обліку спецпоселень, не тільки поверталися на попереднє місце проживання, а й прагнули повернути своє житло та конфісковане майно, вдаючись до погроз. Зокрема станом на 1 листопада 1958 р. у Львівську область самовільно повернулися 500 таких сімей [39, арк. 13]. Їх повернення призвело до численних спроб заволодіння майном та приміщеннями, які були зайняті громадськими організаціями та переселенцями.

Ці обставини спонукали партійне керівництво республіки в особі першого секретаря ЦК Компартії України М. В. Підгорного звернутися з листом у ЦК КПРС, в якому пропонувалося організувати повернення спецпоселенців у західні регіони УРСР лише з дозволу облвиконкомів. Поряд з цим відмічалось, що Укази Президії Верховної Ради СРСР від 28 березня 1958 р., 19 травня 1958 р. та 2 серпня 1958 р., які зумовлювали зняття обмежень з деяких переселенців, ігнорувалися останніми, і вони самовільно поверталися на попереднє місце проживання та чинили самозахоплення конфіскованого в них майна. Самоправні дії чинилися тому, що вищезазначені Укази не встановлювали відповідальності за самовільне повернення осіб у місця, де вони проживали до виселення, і за такі дії не передбачалася відповідальність іншим законодавством.

Позиція партійного керівництва республіки вимагала від виконавчих комітетів західних областей у найкоротший строк розглянути всі заяви, що надійшли від колишніх спецпоселенців, і прийняти рішення, кому з них дозволити повертатися у місця, звідки вони були вислані. Для осіб, яким заборонялося повернення у рідні місця після звільнення зі спецпоселення, рекомендувалося через Головне управління з організованого набору робітників і переселення при Раді Міністрів УРСР переїхати в місця планового переселення для освоєння території та будівництва об'єктів народного господарства.

Пропозиції вищого політичного керівництва республіки були зумовлені прагненням припинити протистояння та зберегти стабільність у

неспокійних областях не тільки між місцевою владою й учасниками оунівських організацій та їхніх пособників, але й між різними верствами населення регіону, які сповідували різні ідеологічні погляди.

25 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік, відповідно до яких покаранню підпадали лише ті особи, які безпосередньо здійснювали злочини. Ці обставини одразу порушили питання про звільнення із спецпоселення тисячі людей, направлених туди у свій час без прояву їхньої конкретної вини, а виключно за фактами сімейних зв'язків з керівниками та учасниками націоналістичного підпілля, банд формувань, а також через своє соціальне походження (колишні поміщики, фабриканти, торговці та інші).

Процес повернення спецпоселенців до західних областей України в кінці 50-х років дещо уповільнився. Місцеві органи влади, розглядаючи клопотання колишніх спецпоселенців, зумисно стримували розгляд таких заяв. У вересні 1959 р. Львівський облвиконком констатував, що виконками Івано-Франківської, Пустомитівської, Сокольської, Яворівської районних рад депутатів трудящих поверхово розглядалися заяви спецпоселенців, огульно відхиляючи їх. 12 жовтня 1959 р. в Рава-Руському, Забузькому та Яворівському районах було заборонено проживання групі колишніх спецпоселенців у місцях, звідки вони були вислані, а 5 листопада облвиконком відмовив у проживанні в місті Львові 82 особам, у Забузькому районі – 25 колишнім спецпоселенцям [8, с. 132].

На кінець 50-х років більшість спецпоселенців була знята з обліку. У доповідній записці четвертого спецвідділу МВС СРСР відмічалось, що на початок 1959 р. на обліку у спецпоселеннях залишилося 49416 спецпоселенців [40, с. 813]. На підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 7 січня 1960 р. «Про зняття обмежень з деяких категорій спецпоселенців», який передбачав звільнення з-під адміністративного нагляду органів МВС членів сімей керівників та учасників націоналістичного підпілля й учасників націоналістичних банд, й Указів Президії Верховної Ради СРСР від 7 січня

1963 р. «Про зняття обмежень з спецпоселенців, які знаходилися раніше в націоналістичному підпіллі, колишніх торговців, поміщиків, фабрикантів, висланих із Західної України, Молдавської РСР, Литовської РСР, Латвійської РСР, Естонської РСР» та від 6 грудня 1964 р. «Про зняття обмежень з деяких категорій спецпоселенців» фактично завершився процес ліквідації спецпоселенства.

Узагальнені матеріали дають підстави відмітити, що суспільно-політичні зміни у Радянському Союзі сприяли поширенню реабілітаційних заходів на спецпоселенців, які були вислані із Західної України за «націоналістичні погляди» або причетність до діяльності ОУН – УПА. Зважаючи на криміногенну ситуацію на Західній Україні, республіканське керівництво прийняло Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про заборону колишнім керівникам і активним учасникам українського національного підпілля, які були засуджені і відбували покарання, повертатися у західні області Української РСР». Самовільний в'їзд на історичну батьківщину карався п'ятирічним засланням, а дії комісії ЦК КП України та місцевих комісій спрямовувались на організацію переміщення реабілітованих в інші регіони шляхом самостійного переселення за оргнабором та примусового виселення без права повернення в місце, звідки вони були вислані, що фактично означало перетворення їх в адміністративно висланих.

Список використаних джерел

1. Котляр, М., Кульчицький, С. Довідник з історії України [Текст] / М. Ф. Котляр, С. В. Кульчицький – К. : Україна, 1996. – 462 с.
2. 2 Архів “2000”. Аспекти [Текст] – 2000. – 2008. – № 15, 11 апреля. – С. 5.
3. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА [Текст] – Київ : Наукова думка, 2005. – 71 с.
4. Підрахунки автора за Реабілітація: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы [Текст]: [в 3 т.] / [сост. А. Н. Артизов, Ю. В. Сигачев, И. Н. Шевчук, В. Г. Хлопов]. – М. : МФД, 2000. Т. 1: Март 1953 – февраль 1956 – 2000. – 503 с. – (Россия. XX век. Документы). – С.99 – 102; Земсков В. Н. Спецпоселенцы в СССР, 1930 – 1960 [Текст] / В. Н. Земсков – М. : Наука, 2003. – 306 с.
5. Підрахунки автора за „Реабілітація: как это было” [Текст] – М. : МФД, 2000. – С.99 – 101.
6. Земсков, В.Н. Спецпоселенцы в СССР, 1930 – 1960 [Текст] / В. Н. Земсков. – М. : Наука, 2003. – 306 с.
7. Бугай, М. Ф. Депортація населення з України (30 – 50-ті роки) [Текст] / М. Ф. Бугай // Укр. іст. журн. – 1990. – № 10. – С. 32 – 38;
8. Баран, В. Україна 1950 – 1960-х рр.: Еволюція тоталітарної системи [Текст] / В. К. Баран. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.

9. Бажан, О.Г. Данилюк, Ю. З пам'яттю про минуле та в ім'я справедливості [Текст] // Кримські татари: шлях до повернення. Кримськотатарський національний рух (друга половина 1940-х – початок 1990-х років) очима радянських спецслужб [Текст] / О.Г. Бажан, Ю.З. Данилюк – К., 2004. – Ч. 1. – С. 4 – 62.
10. Земсков, В.Н. Спецпоселенцы в СССР, 1930 – 1960 [Текст] / В.Н. Земсков. – М. : Наука, 2003. – 306 с.
11. Записка Л. П. Берии в Президиум ЦК КПСС «Об ограничении прав Особого совещания при МВД СССР» [Текст] // Исторический архив. – 1996. – № 4. – С. 160 – 161.
12. Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы [Текст] : [в 3 т.] / [сост. А. Н. Артизов, Ю. В. Сигачев, И. Н. Шевчук, В. Г. Хлопов]. – М. : МФД, 2000. Т. 1: Март 1953 – февраль 1956 – 2000. – 503 с. – (Россия. XX век. Документы.).
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України) [Текст].– Ф. 1, оп. 24, спр. 4087. – Арк. 414,
14. ЦДАВО України [Текст]. – Арк. 370.
15. Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий. [Текст] Ч. II. – Курск, 1999. – С. 263 – 264.
16. ЦДАГО України [Текст]. – Ф. 1, оп. 24, спр. 4087. – Арк. 370 – 371.
17. ЦДАГО України [Текст]. – Спр. 4307. – Арк. 148 – 151.
18. ЦДАГО України [Текст]. – Арк. 213.
19. ЦДАГО України [Текст]. – Арк. 76.
20. ЦДАГО України [Текст]. – Спр. 4297. – Арк. 18.
21. Мизак, Нестор. За тебе, свята Україно [Текст] / Н. Мизак – Чернівці : Буковина, 1998. – 447 с.
22. Земсков, В.Н. Массовое освобождение спецпоселенцев и ссыльных (1954 – 1960 гг.) / В. Н. Земсков [Текст] // Социологические исследования. – 1991. – № 1. – С. 5 – 26.
23. Державний архів Російської Федерації (далі ДАРФ) [Текст]. . – Ф. 9401, оп. 1, спр. 568. – Арк. 338 – 339.
24. ЦДАГО України [Текст]. – Ф. 1, оп. 24, спр. 4307. – Арк. 61.
25. ЦДАГО України [Текст]. – Спр. 4403. – Арк. 46.
26. ЦДАГО України [Текст]. – Арк. 27.
27. ЦДАГО України [Текст]. – Спр. 4306. – Арк. 45; – спр. 4403. – Арк.31.
28. Попов, В Паспортная системам советского крепостничества [Электронный ресурс] // Новый мир. – 1996. – № 6. – Режим доступа: // <http://www.kc.koenig.ru/g/KALININ/akkadold.htm>.
29. ЦДАГО України [Текст]. – Ф. 228, оп. 9, спр. 1184. – Арк. 5.
30. ЦДАГО України [Текст]. – Ф. 1, оп 24, спр. 4297. – Арк. 32 – 37.
31. ЦДАГО України [Текст]. – Спр. 4087. – Арк. 377.
32. ЦДАГО України [Текст]. – Ф. 1, оп. 24, спр. 4531. – Арк. 76.
33. ЦДАГО України [Текст]. – Ф. 1, оп. 16, спр. 76. – Арк. 147.
34. ЦДАГО України [Текст]. – Оп. 24, спр. 4531. – Арк. 77.
35. ЦДАГО України [Текст]. – Арк. 17.
36. ЦДАГО України [Текст]. – Арк. 79.
37. ЦДАГО України [Текст]. – Арк. 80.
38. ЦДАГО України [Текст]. – Спр. 4734. – Арк. 10.
39. ЦДАГО України [Текст]. – Арк. 13.
40. Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы [Текст]: [в 3 т.] / [сост. А. Н. Артизов, Ю. В. Сигачев, И. Н. Шевчук, В. Г. Хлопов]. – М. : МФД, 2003. Т. 2: Февраль 1956 – начало 80-х годов. – 2003. – 960 с. – (Россия. XX век. Документы.).

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: юридичні науки. – Херсон, 2014. Випуск 5. – Том 1. – С. 52 – 57.